

Papp László: Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában. Bp. 1961. Akadémiai K. 227 l. (Nyelvtudományi Értekezések, 25.)

Irodalmi nyelvünk kialakulásának – Papp László terminológiájával élve: az írott nyelv egyesülési folyamatának – kutatása nemcsak nyelvészeti probléma, annak ellenére, hogy a kérdés megközelítése elsődlegesen nyelvészeti módszerekkel lehetséges. Az elért eredmények irodalomtörténeti szempontból sem közömbösek. E régi igazság ismerete mellett valóban maglepő, hogy az ilyen irányú komoly vizsgálódások – elfekintve Trócsányi Zoltán, a két világháború között megjelent, néhány nagyon alapos tanulmányától – csak mintegy másfél évtizedes múltra tekinthetnek vissza. (Bárcki Géza, Kniezsa István, Pais Dezső, Deme László, Abaffy Erzsébet, Török Gábor, Eckhardt Sándor stb.)

Papp László azt kutatja, hogy az irodalmon kívüli írásbeliségnek a literátusoktól, illetve a literátus műveltségű személyektől származó XVI. századi emlékei milyenek mutatják e réteg nyelvhasználatát. Az írni-olvasni tudó, de kisebb gyakorlatú, helyhez kötöttebb középnemesi rétegtől származó ratokat csak összehasonlításul vonta be vizsgálataiba. Munkájának gerincét a saját gyűjtéséből származó, mintegy 180 lapnyi levéltári anyag képezi. A betűhíven, sokszor egész terjedelmében közölt szövegeket mondanivalójába ágyazva, azzal szervesen egybeépítve közli. Az iratok keletkezésére vonatkozó adatok, a hangtani elemzések nem céhbelleire szinte nyomasztóan hatnak. Ám ezek közlése nem öncél: csak így válik kibonthatóvá és szilárdá számos igen jelentős részseredmény.

A hatósági szolgálaton kívül álló deákok nyelvének vizsgálatából azt a következtetést vonta le a szerző, hogy a nyelvjárás és az írott nyelvi hagyomány, a nyelvjárás és a nyelvi eszmény állandó, dialektikus harcából hol jobban, hol kevésbé a nyelvjárás kerül ki vesztes félként. Ez az egységesebb, csaknem minden nyelvjárási szélsőségtől mentes írott nyelv természetesen nem szabványokkal kordába szorított és kordában tartott alakulat, hanem inkább csak virtuálisan élő és a műveltebbekre egyre jobban ható valami, amely felé közelednek – olykor el is érik – a gyakorlottabb tollforgatók. A latin nyelv középkori egyeduralmát vagy csaknem teljes egyeduralmát a XVI. században – annak is inkább második felében – kezdi felváltani a magyar nyelv használata az irodalmon kívüli írásbeliségben is. Ebben nem kis szerepe volt deákjainknak. Könyve végén a szerző rövid, de igen lényeges kutatási programot vázol fel. A kutatások alapján kell válaszolnunk a következő kérdésekre: 1. Van-e kapcsolat,

szerves összefüggés a XVI. századi deáki (irodalmon kívüli) nyelvi norma és az irodalmi művek nyelvhasználati formája között? A kérdésre adandó feleletet széles körű elemző munka alapján, egyes művek, illetőleg egyes szerzők nyelvének tüzetes leírása után – figyelembe véve a nyomdák nyelvhasználati formát alakító szerepét! – pozitív vagy negatív értelemben meg lehet fogalmazni.

2. A XVI. századi deákok írásából kihozható kiegyensúlyozott nyelvváltozat él-e tovább a XVII. században? – Ez a kérdés nyilván kétirányú kutatással nyomozható tovább: egyrészt a XVII. századi irodalmi emlékek nyelvi feldolgozásával, másrészt az irodalmon kívüli írásbeliség feltárásával és elemzésével.

3. A nyelvjáráskutatás kiszélesítésével adhatunk választ arra a kérdésre is, hogy az irodalmon kívüli vagy az irodalmi írásbeliségben alakuló, nyelvjárások fölötti nyelvváltozat hogyan hat vissza a nyelvjárásokra.

Az irodalomtörténetészt természetesen az első kettő érdekli közelebről. A kérdés megoldása körül nyelvészeink aránylag sokat fáradoztak, irodalomtörténészeinknek még még bőven lenne ezen a téren tennivalójuk. Papp László könyve éppen erre figyelmeztet erőteljesen.

Kőhegyi Mihály

Régi magyar filozófusok. XV–XVII. század. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Mátrai László. Bp. 1961. Gondolat K. XII, 239 l. 10 t. (Nemzeti Könyvtár)

A társadalmi tudat formáinak a világ anyagi egységén alapul rokonsága nemcsak lehetővé teszi, hanem meg is követeli, hogy bármely tudatforma kérdéseit tanulmányozó kutató viszonylag behatóan ismerje a többi tudatformát, főleg a szakterületéhez legközelebb állókat. Fokozott mértékben vonatkozik ez a filozófiára, amely átfogó jellegéből fakadóan, nagyfokú absztrakciója és mély általánosításai révén, sőt nemegyszer módszerével is hathatós segítséget tud nyújtani a különböző tudományágak és ideológiai formák tanulmányozóinak. Nem kivétel ez alól a művészet teoretikusa sem, és különösen nem a leginkább ideológiai jellegű művészet, az irodalom kutatója. Aki pedig a régi magyar irodalom történetét tanulmányozza, – teológiai, jogi, tudománytörténeti és egyéb problémák mellett – gyakran találkozik filozófiai kérdésekkel, mivel – társadalmi fejlődésünk sajátos jellege folytán – a XVIII. századot megelőző időszakban a társadalmi tudatformák még nem váltak szét teljesen, igen sok ideológiai kérdés irodalmi alkotásokon belül nyert megoldást, illetve néhány tudományos probléma irodalmi mezben jelentkezett.

Éppen ezért filozófiai hagyományaink bemutatásának direkt célja és a régi századok kultúrtörténeti képének teljesebbé tétele mellett az irodalomtörténet szempontjából is becses könyvecske a *Régi magyar filozófusok* c. antológiászerű kiadvány. A humanizmus, a reformáció és ellenreformáció, valamint a puritanizmus irodalmának tanulmányozóját megismerteti az illető korszakok minden lényegesebb filozófiai áramlatával, mindenekelőtt a magyar kartezianizmussal, a kutató számára pedig tudatosítja akkor élő filozófusaink jelentőségét, az európai szellemi áramlatokhoz való viszonyukat és tanaiknak az egyetemes magyar fejlődésre gyakorolt hatását. Igaz ugyan, hogy a kötet középpontjába – az anyag diktálja ezt – a többé-kevésbé vagy par excellence természetfilozófusok kerültek (Jeszzenszky János, Laskói Csókás Péter, Pósaaházi János, Bayer János, Czabán Izsák, Huszti István), de képet kapunk azok eszmei beállítottságáról is, akiknek tevékenysége elválaszthatatlan az akkori irodalmi élettől (Dudith András, Apáczai Csere János), nem is szólva arról, hogy a válogatásból maguk a filozófikusabb hangvételű írók (Janus Pannonius, Pázmány Péter, Bethlen Miklós) sem hiányzanak. Talán nem ártott volna a sort az etika, a történetfilozófia és a XVII. század elején oly jelentős szerepet játszó államelméleti irodalom néhány kiemelkedő, önmagát tudatosan filozófusnak nem is valló gondolkodójával (újszoicisták, tacitisták, Zrinyi) még teljesebbé tenni. Nem azért, mert a hiányolt irányzatok alkotói fontosak az irodalomtörténet számára (tudjuk, hogy a kötet profilja más célkitűzéshez szabott), hanem azért, mert kultúrhistóriánk és filozófiatörténetünk tablója megközelítően is csak néhány ilyen alak portréjával együtt teljes.

A válogatást kísérő filológiai apparátus (Mátrai Lászlóban szerencsésen találkozott a filozófus és filológus) – különösen a kötetben nem szereplő művek bibliográfiája – egy tágabb horizont igényét mutatja. Talán elsődleges felmérése ez annak az anyagnak, amelynek szerepelnie kell majd egy korszerűen, marxista szemlélettel megírt magyar filozófiatörténetben, aminek ez a válogatás – esetleg kibővítve – illusztráló szöveggyűjteménye lehetne. Kár, hogy ez a filozófiatörténeti kézikönyv még nincs meg. Mert annak még nagyobb hasznát venné az irodalomtörténet.

Kaposi Márton

Felhő Ibolya—Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961. Akadémiai K. 599 l. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. I. Levéltári Leltárak 3.)

Az 1724-től 1848-ig működő magyar királyi helytartótanács és az alárendelt hiva-

talok s bizottságok levéltári anyagának igen alapos ismertető feldolgozását kapjuk a kötetben. Nagy és dicséretes vállalkozás ez, ha meggondoljuk, hogy mintegy 2 000 folyóméter igen fontos, de bonyolultan kezelhető iratanyagot sikerült világos elvek szerint bemutatni, és az eredményes kutatómunkához a legjárhatóbb utat kijelölni. De ennél még többet tud nyújtani a mű, mert a levéltár anyagának ismeretében önálló tudományos eredményeket is mutat fel.

Ámbár a szerzők vizsgálatai módja az anyag természeténél fogva elsőrendűen történettudományi, mégis joggal számítanak sok más tudományégre érdeklődésre: így az irodalomtörténetre is. Joggal, mert a helytartótanácsi levéltár anyaga éppen azoknak a legkritikusabb éveknek komplex jelenségeit öleli fel, amikor irodalmunk gyökere átalakulásának és felvirágzásának lehetünk tanúi. Elég csak utalni a XVIII. század értékelésének sokat vitatott problematikájára, a felvilágosodás és reformkorszak ideológiai, nemzeti megújulására. Nem egy tekintetben az irodalomtól távolállónak tűnő ügyirat-csomók vizsgálata is hasznos tanulsággal járhat; például a közigazgatási osztály anyagában a „magyar nyelv művelésének” kérdései; vagy pl. a vármegyei osztályban a nemesi testőrség személyekre bomló feltejesztései (testőrök!) stb.

Méltán tarthatnak számot már a közelebről irodalomtörténeti érdeklődésre a különböző vallási és egyházi iratok. Az egyházakkal szemben követett elvi és gazdasági intézkedések alapján (protestánsok korlátozásai, türelmi rendelet, szerzetesrendek feloszlása stb.) számos részletkérdésre derülhet még fény. (Pl. a volt szerzetes-írókkal kapcsolatosan.) Hasonlóképpen a közoktatásügy iratai – a tanügyi államivá tétele, a Ratio Educationis, majd II. József rendelkezései után – bőséges kiegészítést kínálnak a kulturális és irodalmi kérdések megítéléséhez. Az elemi népiskolától az egyetemig gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre. (Pl. elvi irányítás, tankönyvek, kinevezések, fegyelmi ügyek, külföldön tanulók iratai stb.)

Kimondottan irodalomtörténeti anyagot is szolgáltatnak a helytartótanács és az alárendelt hivatalok helyzetező s könyvvizsgáló iratai (Acta revisionis librorum, 1731–1779; Departmentum revisionis librorum, 1783–1848, és egyéb gondosan jelöltek állagok.) A kötetből valósággal a cenzuratörténet és gyakorlat jeles összefoglalását kapjuk. Lehetősége ez annál is inkább, mivel a helytartótanács szerepe a cenzura ügyeitől egy időszakában sem volt szétválasztható. A szerzőknek sikerült a cenzura és a könyvrevízió teljes folyamatát bemutatni; kezdve a jezsuiták és a nagyszombati egyetem cenzura-megbizatásától egészen a körmönfontan kiépi-